

Ранохришћанска библиотека у Кесарији Палестинској

Ненад Идризовић
Народна библиотека Србије, Београд
nenad.idrizovic@nb.rs

Сажетак

Библиотека у Кесарији Палестинској је најпознатија ранохришћанска библиотека, коју је основао Ориген почетком III века. Она може да се пореди са славним библиотекама античког света. Ако је Оригенова колекција представљала почетни фонд библиотеке, за његово даље умножавање најзаслужнији су Памфил, Јевсевије Кесаријски, Акакије и Јевзије, који су уложили велику енергију и показали интересовање за његово одржавање и обогаћивање. Не постоје тачни подаци о изгледу зграде и месту где се библиотека налазила и није сачуван никакав каталог, за разлику од једног броја средњовековних хришћанских библиотека.

Кључне речи:

библиотека, Кесарија Палестинска, Ориген, Јевсевије Кесаријски, Акакије, Јевзије, рукописи, скрипторијум.

Увод

Град Кесарија Палестинска¹, или, како га је назвао Ирод Велики (око 73. пре Христа – 4. после Христа) при његовом оснивању, Кесарија Маратима (Приморска), добио је име у част цара Октавијана Августа између 22. и 9. године пре Христа. Град се састојао од прометне луке, лепих зграда, великог храма посвећеног Риму и Августу, а поседовао је сва обележја грчко-римске урбане културе: позориште, амфитеатар, хиподром и канализацију. Кесарија Палестинска била је службена резиденција Римског царског префекта и легата Јудеје. Средином I века после Христа, по неким прорачунима, град је имао око 45.000 становника, углавном Грка, Јевреја и Самарићана. Сасвим је могуће да је Ирод Велики, када је осмишљавао изградњу града, планирао да га опреми и јавном библиотеком. Што се тиче јеврејске заједнице, без сумње је имала библиотеку са светим и рабинским списима² али је библиотека коју су основали хришћани њу ипак надмашила.³ Оригенова ранохришћанска библиотека учинила је Кесарију Палестинску једним од најважнијих интелектуалних центара у познатом свету.

Кратак историјат хришћанске општине у Кесарији Палестинској до доласка Оригена

Јевреји су, у време када је јеванђелска вест почела да се шири, у сваком погледу били хеленизовани, не само у дијаспори, него и у Палестини. Ранохришћанска мисија била је усмерена баш на тај део јеврејског народа. То се може видети из примера светог архиђакона Стефана, чије је име било хеленског порекла, што указује на то да број хеленизованих Јевреја није био незнатан. Стефанова смрт је представљала знак за почетак прогона припадника јерусалимске хришћанске општине⁴, у којем су највише страдали хеленизовани чланови. Према извештајима из Новог завета, у Јерусалиму је постојала група људи, звана Хеленисти⁵, која се после прогона раштркала по Палестини. Тако се почетак оснивања хришћанске општине у Кесарији Палестинској везује за период након страдања архиђакона Стефана и доласка ђакона Филипа у град, који је „проповедао јеванђеље по свим градовима кроз које је пролазио док није стигао у Кесарију“.⁶

Прва забележена јеванђелска проповед Хеленима⁷ јесте проповед апостола Петра у кући капетана Корни-

¹ У литератури име овог града појављује се и у облику Цезарија Палестинска или само Цезареја.

² Harry Y. Gamble, *Books and Readers in the Early Church: a history of early christian text* (New Haven and London: Yale University Press, 1995), 189-196.

³ Andrew Carriker, *The Library of Eusebius of Caesarea* (Leiden-Boston: Brill, 2003), 2.

⁴ *Дела апостолска* 8, 1.

⁵ Ibid. 6, 1.

⁶ Ibid. 8, 40

⁷ Реч ἑλληνισμός значи граматички коректна употреба грчког језика, тј. грчки ослобођен варваризама. Ми ћемо у свом раду употребљавати термин Хеленисти, јер у хришћанској литератури он представља синоним за паганство.

лија у Кесарији Палестинској. Колико је тада Хелена било крштено није речено, осим тога да је апостол Петар остао неколико дана као гост код капетана Корнилија и његових пријатеља.⁸

Филип је био хеленизовани Јеврејин и сасвим је било очекивано да се настани у овом друштвено развијеном и административном центру Палестине, што потврђује и догађај после двадесет година, када је апостол Павле са јеванђелистом Луком посетио већ остарелог Филипа у Кесарији Палестинској. После неколико дана проведених у Филиповој кући, у посету им је дошао пророк из Јудеје по имену Агав, који је прорекао да ће Павле бити ухваћен од стране Јудеја у Јерусалиму. Кесарија Палестинска имала је важну улогу у животу апостола Павла. Када је био ухапшен у Јерусалиму и када су Јудеји хтели да га убију, одведен је на сигурно у Иродов двор у Кесарији Палестинској.⁹ За две године колико је био заробљен, Павле је и даље био активан у писању и проповедању јеванђеља. Са њим су били апостол Лука, наравно Филип и остали пријатељи.

Хришћанска општина у Кесарији Палестинској заузимала је важно место у ширењу хришћанства, као што су то биле и друге хришћанске општине (Антиохија, Коринт и Ефес), које је основао апостол Павле. После његовог одласка, осим листе епископа, нема више веродостојних података о историји хришћанске општине у Кесарији Палестинској до краја I века. Први епископ био је цариник Захеј, онда капетан Корнилије и трећи Теофил. Први поуздани извор о епископу Кесарије Палестинске налази се у спису *Историја Цркве* од Јевсевија Кесаријског (око 260 – 339)¹⁰, где је забележено име епископа Теофила, који је преузео епископски трон 189. године после Христа.¹¹

Црквено-политичко вођство Палестине преузели су епископи Кесарије Палестинске, који су хришћанску општину заступали на антиохијским саборима. Хришћанска општина у Кесарији Палестинској постала је и теолошко-образовни центар, када се Ориген (184/5-254/5), након свог одласка из Александрије 231. године, коначно ту настанио и наставио свој рад уз подршку надлежног епископа Теоктиста.¹²

Ориген звани Адамантије (Челични) рођен је у Александрији. Објавио је око 2.000 дела и око њега је било ангажовано седам стенографа. Повод за одлазак из Александрије у Кесарију Палестинску био је спор који је имао са александријским епископом Деметријем, јер је био рукоположен у свештенички чин у Палестини без његове сагласности. Вероватно је прави разлог била Деметри-

јева нетрпељивост према овом човеку високог угледа и велике духовне разборитости. Захваљујући разумевању које је нашао код епископа Теоктиста, који га је рукоположио, Ориген оснива школу у Кесарији Палестинској. Осим своје уже катихетске делатности, неуморно је служио црквеном животу проповедима и јавним теолошким расправама о актуелним проблемима. Многи хеленски филозофи и песници су до те мере уважавали Оригена, да су му доносили своја дела на поклон, или су их слали како би сазнали његово мишљење и чули примедбе.¹³ Своју верност Цркви посведочио је за време Децијевог прогона, када је од последица мучења умро у Тиру.¹⁴

Оснивање библиотеке у Кесарији Палестинској

Оснивање великих хришћанских библиотека чија је намена била да служе за чување и коришћење литургијских списа и архивских докумената, бележи се од почетка III века. Најстарија ранохришћанска библиотека чија се колекција није састојала само од литургијских списа и за чије постојање имамо поуздане податке, налазила се у Јерусалиму.¹⁵ Према Јевсевију Кесаријском, ову библиотеку основао је Александар Јерусалимски, који је на епископском трону био од 212. до 250. године. Он помиње нека дела која је пронашао у библиотеци, углавном латинских аутора (дела Берилија из Бостре, Иполита Римског и дијалог између Гаја из Рима и монтанисте Прокла).¹⁶ Постоји и податак да фонд библиотеке није био ограничен само на хришћанске списе. У спису *Шареница* од Јулијана Африканца (око 160 – око 240), чији је фрагмент сачуван у папирусима из Оксиринхуса, може се пронаћи податак да се у овој библиотеци налазила копија *Одисеје* или бар један њен део. Постоји мишљење да је Александар Јерусалимски основао библиотеку под Оригеновим утицајем, па чак и да му је у организацији посла помогао Јулије Африканац. Он је имао искуства у томе, јер је цару Александру Северу пројектовао библиотеку у Пантеону, а у том периоду боравио је у Емаусу (јужни део Палестине).¹⁷ Не зна се да ли је ово истина или не, али једно је сигурно: Јулије Африканац био је познавалац система набавке и производње рукописа који се практиковао у Александријској библиотеци, онако како је то детаљно описао Гален (129 – 199) у својим коментарима о историји Хипокритових списа.¹⁸ Могућност да је

⁸ Разлог Петровог доласка у кућу капетана Корнилија описан је у *Дат.* 10, 1-33.

⁹ *Ibid.* 23, 1-35.

¹⁰ Јевсевије Кесаријски је написао је спис *Историја Цркве* због тога што је био вођен идејом да је цела историја Богом усмерена ка спасењу у Цркви.

¹¹ Euseb. *H. E.* 5, 22.

¹² Karl Baus, „Od praopćine do ranohrišćanske Veleckrke”, u *Velika povijest Crkve*, svezak 1, ur. Hubert Jedin (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1972), 401.

¹³ Euseb. *H. E.* 6, 19.

¹⁴ Karl Baus, нав. дело, 261.

¹⁵ A. Ehrhardt, „Die griechische Patriarchal-Bibliothek von Jerusalem”, *Römische Quartalschrift* 5 (1891): 217-165.

¹⁶ Euseb. *H. E.* 6, 20.

¹⁷ Sex. Iul. Afric. *Cesti* 5, 1, 50-54; Jean-René Vieillefond, *Les „Cestes” de Julius Africanus* (Paris: Diddier, 1970), 277-291.

¹⁸ Anthony Grafton and Megan Williams, *Christianity and the Transformation of the Book: Origen, Eusebius, and the library of Caesarea* (Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 2006), 21; Gal. *In. Hipp. Epidem.* III 17a, 606-607.

Александар Јерусалимски био под Оригеновим утицајем потврђује и Јевсевије Кесаријски, који каже да је Александар врло ценио своје учитеље Пантена и Климента Александријског, а да га је са Оригеном везивало срдечно пријатељство.¹⁹ Поред тога што је Јевсевије Кесаријски користио фонд ове библиотеке почетком IV века, нема података о њој у каснијем периоду. Чак и Јероним Стридонски (331 – 420)²⁰, када је боравио у Јерусалиму (крајем IV века), нигде није помињао њено постојање. Ако је она и постојала крајем IV века, њен углед је вероватно био засењен репутацијом најпознатије ранохришћанске библиотеке у Кесарији Палестинској.²¹

Први податак о библиотеци у Кесарији Палестинској везује се за писмо које је написано негде у Палестини за време пасхалног спора²² 190. године. Епископ Теофил је учествовао у његовом писању, па је зато копију задржао са осталим црквеним документима, који су се, према сведочењу Јевсевија Кесаријског, налазили у фонду библиотеке у Кесарији Палестинској.²³ Ови документи: белешке са помесних сабора, кореспонденција епископа са епископима других хришћанских општина, били су смештени у библиотеци са копијама Светог писма и других списа за литургијску употребу.²⁴ Сасвим је могуће да су се у библиотеци налазили документи написани од стране државе упућена Цркви. Чињеница је да се Јевсевије Кесаријски није бавио овом проблематиком, осим што на неколико места у *Историји Цркве* помиње овакве документе. Тако, на пример, постоји рескрипт цара Хадријана који је објавио свети Јустин Философ, рескрипт цара Антонија Пија који је објавио Мелитон Сардски, Дионисије из Александрије је објавио рескрипт цара Галијена.²⁵ У каснијем периоду, Јевсевије Кесаријски посебно је скупљао службене документе која је издавао цар Константин Велики.²⁶

Оригеновим доласком, Кесарија Палестинска полако постаје интелектуални центар хришћанског света, јер је Ориген оснивањем библиотеке – која је у почетку била његова приватна збирка – унапредио традицију и

квалитет образовног система за младе хришћане. У младости је поседовао још једну библиотеку чији је фонд углавном садржао хеленске списе. Према ономе како је Јевсевије Кесаријски записао, Ориген је због тога што је водио катихетску школу у Александрији продао своју библиотеку, јер подучавање у хеленској науци није усклађиво са хришћанским праксом.²⁷ Једноставно је желео да буде доследан хришћански учитељ. Ускоро је Ориген напустио свој тврди став према хеленском образовању и култури, па је поново оформио своју библиотеку, у чијем фонду су се, поред хришћанских списа, налазили и списи хеленских филозофа и песника.

Библиотека за време Оригена

Садржај фонда у библиотеци углавном се састојао од Оригенових дела и списа које је он набављао за коришћење при истраживањима и подучавањима. Сасвим је могуће да је неке списе које је поседовао у периоду када се преселио из Александрије у Кесарију Палестинску понео са собом. На пример, један такав спис је *Коментари на Јеванђеље по Јовану* од валентинског гностика²⁸ Хераклиона. Користећи ово дело, Ориген је написао спис *Коментари на Јована*, који је почео да пише док је још био у Александрији (око 231. године), а завршио га је у Кесарији Палестинској (око 234. године и касније).²⁹ Могуће је да је са собом понео и сабране списе од Филона из Александрије.³⁰

Један од извора за набавку и продукцију списа био је Амвросије из Александрије, којег је Ориген преобратио у хришћанство из валентинске гностичке секте. Амвросије му је постао веома привржен пријатељ и финансијски покровитељ. Он је олакшао Оригену писање и репродуковање списа, запошљавањем више од седам стенографа који су се смењивали. Међу њима су биле и жене веште у калиграфији.³¹ Амвросије је користио своје изворе како би набавио списе који су Оригену били потребни као библиографска грађа за писање.³² У једном фрагменту Оригеновог писма упућеном Амвросију, налази се податак да је Амвросије њега приморавао да детаљно прегледа и преправља копије списа од јутра до вечери, чак и док обедује.³³ Амвросијево покровитељство углавном се заснивало на константној финансијској подршци и трајало је све док Амвросије није умро. Могуће је да је било и других финансијски добростојећих

¹⁹ Euseb. H. E. 6, 14.

²⁰ Најпознатији је по томе што је превео Библију са грчког и хебрејског на латински. Тај превод познат је под називом *Вулгата*.

²¹ Harry Y. Gamble, нав. дело, 155.

²² По питању датума празновања хришћанске Пасхе, међу хришћанима су вођени спорови о томе када треба славити Васкрс. А када је хришћанство почетком IV века стекло објективну слободу у Римском царству, поред осталих спорних питања, решавано је и питање датума празновања Пасхе, као најважнијег и средишњег хришћанског празника. Тако је Први васељенски сабор хришћанске Цркве, одржан у Никеји 325. године, поред осталих питања решавао и пасхални спор.

²³ Euseb. H. E. 5, 25.

²⁴ Downey, Glanville, "Caesarea and the Christian Church", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research. Supplementary Studies* No. 19; "The Joint Expedition to Caesarea Maritima", *Studies in the History of Caesarea Maritima* Volume I (1975): 25; Andrew Carraker, *The Library of Eusebius of Caesarea* (Leiden-Boston: Brill, 2003), 2.

²⁵ Euseb. H. E. 4, 9; 4, 13; 7, 13.

²⁶ Andrew Carraker, нав. дело, 2.

²⁷ Euseb. H. E. 6, 3.

²⁸ Валентин (око 100 – око 160 г.н.е.) из Александрије био је гностик који се после дуге делатности у Риму одрекао Цркве и вратио на исток. Основао је своју гностичку секту и окупљао велики број следбеника.

²⁹ Pierre Nautin, *Origène: sa vie et son oeuvre* (Paris: Beauchesne, 1977), 427 и 433.

³⁰ Andrew Carraker, нав. дело, 5.

³¹ Euseb. H. E. 6, 18.

³² Andrew Carraker, нав. дело, 5.

³³ Pierre Nautin, *Lettres et écrivains chrétiens* (Paris: Ed. Du Cerf, 1961), 250 – 252.

хришћана у Кесарији Палестинској који су такође помагали Оригену да путује³⁴ и да набавља књиге за библиотеку.³⁵ Ориген није користио фонд библиотеке само за своје личне потребе, него и за катихетску школу коју је он основао и организовао, а која је радила са благословом епископа Теоктиста.

Због подучавања ученика филозофији, указала се потреба да се фонд библиотеке обогати не само хришћанским списима, него и списима хеленских и нехеленских филозофа. У панегиричкој беседи посвећеној Оригену од Григорија Чудотворца (ученика Оригеновог), налази се податак да је Ориген поседовао велики број филозофских списа. Григорије Чудотворац наводи да је Ориген сматрао да његови ученици, проучавајући ове списе, не би требало да одбацују и обезвређују размишљања аутора, већ да сазнају шта су сви они хтели да саопште. Доступни су били и дела хеленских песника (или као компилације или као комплетни текстови), историјски и религијски списи. Разноврсност списа у фонду библиотеке, које је Ориген сакупио и написао за двадесетак година док је био у Кесарији Палестинској, сигурно је било довољно да задовољи потребе његових ученика.

У научној студији *Библиотека Јевсевија Кесаријског* аутора Е. Карикера, детаљним истраживањем фонда за време Јевсевија Кесаријског, указано је на могућност да је библиотека за време Оригена садржала списе Александара Полихистора, Аристобула, Херемона из Александрије, Хрисипа, Хераклиона, Јерме, Игнатија Антиохијског, Јосифа Флавија, Мелитона Сардског, Нуменија из Апамаје, Еномаја из Гадаре, Филона из Александрије, Филона из Библоса, Платона, Плутарха, могуће Зенона из Елеје, анонимни спис *Дијалог Јасона и Пайиска*, псеудо-канонске књиге Старог завета и апокрифе Новог завета. Неоплатоничар Порфирије (око 233 – 309) који је у младости срео Оригена (вероватно у Кесарији Палестинској) обавештава нас да је Ориген био близак са списима Платона, Нуменија из Апамаје, Аполофана, Лонгина, Модерата, Никомаха, Питагоре, Херемона из Александрије и Корнута.³⁶ Многи списи које је Ориген поседовао у својој библиотеци опстали су све до времена када је њоме управљао Јевсевије Кесаријски.³⁷ Поред збирке својих списа и библијских рукописа које је набавио, Ориген је оставио за собом различите лексиконе и речнике, које је користио у тумачењима Светог писма.³⁸ Не тако давно, неки научници су пронашли трагове

Оригеновог коришћења филозофских лексикона, тврдећи да би даља истраживања указала да је он користио и лексиконе других научних области.³⁹

Ориген је за собом у библиотеци оставио много компилација, углавном оних које је написао за време боравка у Кесарији Палестинској. Један податак да је нашао грчку верзију хебрејске Библије у Никополу близу Јерихона, указује да је сакупљао колекцију библијских рукописа.⁴⁰ Тај податак наговештава колико је био оскудан фонд рукописа Светог писма у библиотеци у Кесарији Палестинској пре него што је он дошао.⁴¹

Као што је већ речено, Ориген је био исповедник за време Децијевог прогона⁴² и, по мишљењу Е. Шварца, сасвим је могуће да је његова библиотека тада била оштећена. Е. Шварц је до овог закључка дошао када је хтео да објасни зашто је Оригенов наследник Памфил (240 – 309), уложио велики напор да набави копије Оригенових списа за библиотеку. Ово је ипак само мишљење за које нема поузданих извора.⁴³ Друго мишљење се заснива на томе да му је конфискована приватна имовина.⁴⁴ У том случају, библиотека је могла да буде само оштећена а не уништена, јер се, на пример, Оригенов спис *Хексајла* налазио у фонду библиотеке у периоду када је Јероним Стридонски боравио (крајем IV века) у Кесарији Палестинској. Исто тако, не зна се шта је било са епископом Теоктистом за време прогона, да ли је његова имовина конфискована или не. Ако је била конфискована, онда је могло да дође до оштећења фонда библиотеке, али не и до уништења, што нам потврђује поменути пример *Хексајла*. Друго мишљење заступа Ц. Вендела, са којим се слаже Х. Гамбл, да је библиотека у Кесарији Палестинској избегла оштећење фонда за време прогона зато што је била смештена у приватној кући која није била у власништву Цркве.⁴⁵

Ориген је пред смрт библиотеку и личне списе оставио катихетској школи, коју је основао у Кесарији Палестинској.⁴⁶ Епископа Теоктиста наследио је епископ Теотекно, који је иначе потекао из Оригенове катихетске школе у Кесарији Палестинској. Због његове блискости са Оригеном, фонд библиотеке је вероватно припао (ако већ није до тада) епископији.⁴⁷

³⁹ Ibid. 271–281; E. Klostermann, „Überkommene Definitionen im Werke des Origenes”, *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft* 37 (1938): 54–61.

⁴⁰ Euseb. H. E. 6, 16.

⁴¹ Joseph de Ghellinck, *Patristique et Moyen Age: études d'histoire littéraire et doctrinale II* (Paris: Desclée de Brouwer. 1947), 266.

⁴² Euseb. H. E. 6, 39.

⁴³ Schwartz, E. „Eusebios (24)”, у *Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*, hrsg. von Georg Wissowa, Band VI Ephoros-Eutychos (Stuttgart: Metzler, 1907), 1371–1372.

⁴⁴ Имамо пример када је Кипријану Картагинском у Северној Африци била конфискована приватна имовина за време прогона, а касније враћена. в. Pon. *Vita Cypri.* 7. 1 и 15. 1.

⁴⁵ Wendel, C. „Bibliothek”, у *Reallexikon für Antike und Christentum*, hrsg. Theodor Klauser, Band II Bauer-Christus (Stuttgart: Hiersemann, 1954), 248.

⁴⁶ Harry Y. Gamble, нав. дело, 155.

⁴⁷ Ibid. 159.

³⁴ Два пута је посетио Атину. Први пут око 233. године, а други пут 245. године. Најмање два пута је био у Арабији, в. Euseb. H. E. 6, 33 и Ibid. 6, 37; у Кесарији Кападокијској, в. Ibid. 6, 27; у Никомидији, в. Orig. *Ep. ad African.* 15; у Јерусалиму, в. Orig. *Hom. in 1 Sam.* 1.

³⁵ Andrew Carriker, нав. дело, 5–6.

³⁶ Euseb. H. E. 6, 19.

³⁷ Andrew Carriker, нав. дело, 9.

³⁸ R. Cadiou, „Dictionnaires antiques dans l'oeuvre d'Origène”, *Revue des études grecques* 45 (1932): 283.

Библиотека за време Оригенових наследника Памфила, Јевсевија Кесаријског, Акакија и Јевзија

Фонд библиотеке који је умножио Ориген, представљао је само иницијални подухват који је са много енергије и интересовања наставио његов наследник Памфил (који је иначе био свештеник), а после њега кесаријски епископи: Јевсевије, Акакије и Јевзије. Памфил је своје почетно образовање стекао у Бејруту, где се и родио. Образовање је наставио у Александрији код свештеника Пира, који је био познат по томе што је себе звао „Млади Ориген“.⁴⁸ После Александрије дошао је у Кесарију Палестинску, где је наставио да управља катихетском школом коју је Ориген основао.⁴⁹ Начин на који се стицало знање у школи вероватно је био сличан као и у време када је њоме управљао Ориген. Памфил је имао одлично образовање из филозофије и вероватно је заједно са својим ученицима проучавао филозофске списе који су се налазили у библиотеци. По сведочењу Јевсевија Кесаријског, у школи коју је водио Памфил било је најмање два ученика који су се представљали као филозофи (Едесије и Порфирије).⁵⁰ У периоду када је Памфил био управник библиотеке, фонд је био умножен списима филозофа Плотина и Порфирија, списима његовог учитеља Пира, евентуално списима Дионисија Александријског, Аполинарија из Јеропоља, Климента Александријског, Иполита Римског, Иринеја Лионског, Јустина Философа, Татијана, Теофила Антиохијског, Тертулијана и Кипријана Картагинског. Поред ових списа налазиле су се колекције писама од Игнатија Антиохијског, Александра Јерусалимског, Серапиона Антиохијског, Дионисија Коринтског и Корнелија Римског и мноштво синодске преписке. Постоји могућности да се у фонду налазило оригинално Јеванђеље по Матеју на арамејском језику.⁵¹

Организација библиотеке није била ограничена само на набавку, сређивање и одржавање фонда. У овим њене делатности било је укључено критичко упоређивање и преправљање текста, и то углавном Светог писма. Постоје сачувани рукописи Светог писма, чији записи на маргинама указују да су текстуалну корекцију извршили лично Памфил и Јевсевије Кесаријски.⁵² Постоји, на пример, кратак запис у Синајском кодексу (из IV века) на крају друге главе *Књиге Јездрине*, који датира из периода између петог и седмог века. Он гласи овако:

„Упоредио према веома старој копији, коју је својом руком преправио свети мученик Памфил. На крају

његове (Памфилове) копије налази се запис, у коме пише следеће: Преписао и преправио према Оригеновој *Хексајли*, Антоније упоредио, Памфил преправио“.⁵³

Овакав запис указује да је фонд библиотеке био добро опремљен веродостојним библијским списима који су се у оквиру њене организације приређивали за преписивање.

По Исидору из Севиље (око 560 — око 636), Памфил је великим трудом умножио фонд библиотеке на око 30.000 томова.⁵⁴ Постоји податак да је Памфил изradio каталог за све Оригенове списе и остале црквене ауторе.⁵⁵ Према неким истраживањима, он није изradio радни каталог библиотеке, већ само попис наслова.⁵⁶ Још од времена када је библиотеком управљао Памфил, она није имала статус конгрегационе, него праве истраживачке библиотеке.⁵⁷ Он је заиста са жарком жељом наставио традицију свога учитеља у подучавању и научном истраживању. После дугог заточеништва за време Диоклецијановог (око 244 — 311) прогона, задобио је мученички венац (310. године). У затвору је написао, заједно са Јевсевијем Кесаријским, спис *Одбрана Оригена* у шест књига. Сачувана је само прва књига у латинском преводу, која се налази у Руфиновим (око 345 — 410) сабраним делима.⁵⁸

Под руководством Оригеновог ученика Памфила, интелектуално је стасао Јевсевије Кесаријски. Памфил га је усвојио и образовао у школи где се иначе налазила Оригенова библиотека. Увео га је у Оригенов филолошки метод и уопште у његову традицију, као и у организацију библиотеке. У знак поштовања према свом учитељу, Јевсевије Кесаријски је себе представљао као Јевсевије Памфилов и написао је спис у три књиге *Живот Памфилов*, који није сачуван. У спису Јеронима Стридонског *Пројив Руфина* налази се кратак опис Памфила (иначе преузет из *Живота Памфиловог*), где Јевсевије Кесаријски каже за свог учитеља овако:

„Ко од оних који уче није био Памфилов пријатељ? Ако је видео да су неки у животној потреби, поклањао (им) је више него што је могао. Свети писмо је давао са највећом брзином, не само ради читања, већ и ради поседовања, не само мушкарцима, већ и

⁴⁸ Andrew Carriker, нав. дело, 12.

⁴⁹ Ibid. 13.

⁵⁰ Euseb. *M. Pal.* 5, 2.

⁵¹ Hier. *De vir.* III. 3.

⁵² R. Devreesse, *Introduction à l'Étude des Manuscrits Grecs* (Paris: CNRS, 1954), 122-124.

⁵³ Pierre Nautin, *Origène: sa vie et son oeuvre* (Paris: Beauchesne, 1977), 322, цитирано у Anthony Grafton and Megan Williams, *Christianity and the Transformation of the Book: Origen, Eusebius, and the library of Caesarea* (Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 2006), 340, фн. 21.

⁵⁴ Isid. *Etym.* 6, 6.

⁵⁵ Euseb. *H. E.* 6, 32.

⁵⁶ Harry Y. Gamble, нав. дело, 300, фн. 33.

⁵⁷ Колекције архивске и библиотечке грађе локалне хришћанске општине које су, поред званичних докумената, садржале и копије Светог писма, по Х. Гамблу добиле су назив конгрегационе библиотеке. В. Harry Y. Gamble, нав. дело, 145 и 159.

⁵⁸ Euseb. *H. E.* 6, 32.

женама које би видео да су посвећене читању. Отуда је и припремао многе кодексе, да, када би потреба захтевала, радо поклони”.⁵⁹

После Памфилове смрти, када је постао епископ, наставио је да умножава фонд библиотеке. Набавио је више од хиљаду Оригенових писама, сабрао је списе о хришћанским мученицима (*Збирка старих мученика*)⁶⁰ и сва своја дела припојио је фонду библиотеке. За разлику од Памфила, био је плодан писац, који је за писање списа користио изворе који су се налазили у библиотеци.⁶¹ Према статистици коју је израчунао Е. Карикер, утврђено је да се у фонду библиотеке, не рачунајући Оригенова дела, за време Јевсевија Кесаријског налазило 268 дела. Када је урачунао сва Оригенова дела и сва она дела за које је постајало мишљење да се налазе у фонду библиотеке, у њему се налазило преко 400 дела.⁶²

Од II века, хришћани су почели да пишу своје списе (углавном Светог писма) у формату кодекса. Због тога што није било лако опремити кодекс, и даље је настављена традиција писања на свитку. Тек у четвртном веку, кодекс је почео увелико да замењује писање на свитку. У том периоду, Јевсевије Кесаријски управљао је библиотеком, која је поред списа хришћанских, садржала и оне хеленских аутора, који су били већином написани на папирусу у формату свитка.

Скрипторијум је, без сумње, био у склопу библиотеке још од самог њеног оснивања. За набавку, исправку и продукцију списа, постојање скрипторијума било је неопходно.⁶³ Најбољи пример који сведочи о раду скрипторијума, јесте наредба цара Константина Великог (306 – 337) упућена Јевсевију Кесаријском да брзо обезбеди педесет копија Светог писма за цркве у Константинопољу. Копије су, на пергаменту, израдили врхунски писари.⁶⁴

Даљи увид у рад скрипторијума предочава нам Јероним, који каже да су се Акакије и Јевзије (наследници Јевсевија Кесаријског) трудили да сачувају фонд библиотеке, тако што су преписивали списе (и то прво оне старије), са папируса на дуготрајнији пергамент.⁶⁵ На пример, Оригенови списи половином IV века, били су стари око двеста година, довољно дуго да оригинални папирус претрпи оштећења.⁶⁶ Према Х. Гамблу, није са-

свим јасно да ли је преписивање обухватало цео фонд, само онај део који је био подложен распадању, или оне списе који су се највише користили.⁶⁷ Поред преписивачке конзервације списа, Акакије и Јевзије су умножили фонд својим списима. Према сведочењу Јеронима Стридонског, који је лично видео фонд библиотеке, Акакије је написао *Коментаре на Књију йройоведникову* у седам књига, *Различити йишања* у шест књига⁶⁸, *Биографију Јевсевија (Кесаријског)*⁶⁹ и друге списе.⁷⁰ Списи које је написао Јевзије нису познати.⁷¹ Њима треба додати списе Геласија Кесаријског који је допунио *Историју Цркве* од Јевсевија Кесаријског, списе против Евномија⁷² (? – 390) и катихетске списе.⁷³ Геласије Кесаријски је био рођак Кирила Јерусалимског, тако да постоји мишљење да су се и његова дела налазила у фонду библиотеке.⁷⁴

Подаци о библиотеци у белешкама Јеронима Стридонског

Јероним Стридонски је у писму Маркелу забележио да је Памфил желео да изједначи Деметрија из Фалерона и Писистрата у њиховој страсти сакупљања списа и да је ревностно тражио, где год је путовао, списе надарених писаца.⁷⁵ Нарочито је био озарен љубављу према Оригеновим списима и већину је преписао својом руком.⁷⁶ Неке од њих Јероним Стридонски је затекао у фонду библиотеке приликом боравка у Кесарији Палестинској. Чак је и поседовао двадесет пет томова Оригенових тумачења Светог писма, које је Памфил преписао. Јероним Стридонски окарактерисао је библиотеку у Кесарији као *bibliotheca Origenis et Pamphili*. Средином и крајем IV века, фонд библиотеке користило је неколико познатих ранохришћанских теолога. Григорије Богослов (око 330 – 390) своје реторско образовање стекао је у Кесарији Палестинској код учитеља Теспесија, чији је ученик био и Јевзије. Сасвим је могуће да је Иларије Пиктавијски (око 315 – 367) посетио Кесарију Палестинску за време прогонства на Исток. Јероним Стридонски је забележио да је Иларије Пиктавијски написао спис *Коментари на Псалме*, копирајући Оригенов метод писања и тумачења, користећи оригиналне Оригенове списе. Код Јеронима Стридонског налази се и белешка о Јевсевију Верчелиском. Он за њега каже да је превео на латински спис *Коментари на Псалме*

⁵⁹ Hier. *Adv. Rufin.* 1, 9: Quis studiosorum amicus non fuit Pamphili? Si quos videbat ad victum necessariis indigere, praebebat large quae poterat. Scripturas quoque sanctas non ad legendum tantum, sed et ad habendum tribuebat promptissime, nec solum viris, sed et feminis quas vidisset lectioni deditas. Unde et multos codices praeparabat, ut, cum necessitas poposcisset, volentibus largiretur. Прев. Н. Ристовић.

⁶⁰ Euseb. *H. E.* 6, 36; 4, 35; 5, 1; 5, 21.

⁶¹ Harry Y. Gamble, нав. дело, 156-157.

⁶² Andrew Carraker, нав. дело, 299-315.

⁶³ Harry Y. Gamble, нав. дело, 158.

⁶⁴ Euseb. *Vita Const.* 4, 36.

⁶⁵ Hier. *De vir.* III. 113; Hier. *Ep.* 34, 1.

⁶⁶ Andrew Carraker, нав. дело, 25.

⁶⁷ Harry Y. Gamble, нав. дело, 159.

⁶⁸ Hier. *De vir.* III. 98.

⁶⁹ Socr. *H. E.* 2, 4.

⁷⁰ Hier. *De vir.* III. 113.

⁷¹ Andrew Carraker, нав. дело, 25.

⁷² Проглашен за јеретика због својих неправославних ставова.

⁷³ Hier. *De vir.* III. 130.

⁷⁴ Andrew Carraker, нав. дело, 26, фн. 79

⁷⁵ Hier. *Ep.* 34, 1.

⁷⁶ Euseb. *H. E.* 6, 32.

од Јевсевија Кесаријског.⁷⁷ Сам Јероним Стридонски је, приликом боравка у Витлејему, од 386. до 420. године, путовао у Кесарију Палестинску. Он пише да је тамо нашао Оригенов спис *Хексајлу* и да се осећао богат као краљ Крез када је нашао Оригенов спис *Коментари на мале пророке*, који је Памфил лично преписао. У фонду је пронашао *Јеванђеље по Јеврејима* и *Одбрана Оригена*, као и списе Јевсевија Кесаријског и његових наследника Акакија, Јевзија и Геласија.⁷⁸ По мишљењу П. Нотина, не треба прихватити да је Јероним Стридонски познавао баш најбоље фонд библиотеке. Он чак није прочитао ни све Оригенове списе и нигде није наговестио постојање колекције Оригенових писама.⁷⁹

Закључак

Колики је заиста био фонд библиотеке у Кесарији Палестинској, тешко је просудити. Исидор из Севиље помиње бројку од 30.000 томова. То се не слаже са тиме да је у фонду било преко 400 дела, јер је несразмера између броја дела и броја томова сувише велика: чак и ако се узме у обзир да је свако дело могло бити написано на десет свитака од папируса, то даје број од 5.000 томова. Наравно, поред тога треба рачунати и списе који су били у формату кодекса.

После IV века нема никаквих поузданих информација о постојању библиотеке у Кесарији Палестинској. Можемо само да претпоставимо да је библиотека имала важно место у граду који је у V и VI веку још увек имао

активан образовни систем. Поготово ако је посао преписивања рукописа и даље био у склопу организационе политике библиотеке.⁸⁰ Она је вероватно срушена за време персијске инвазије (од 614. до 629. године), или када су Арапи после седам година опсаде (640. године) освојили град. Досадашња археолошка истраживања нису утврдила где се заиста налазила библиотека. Пронађена је једино зграда у којој се налази статуа Доброг пастира (Исуса Христа како носи овцу) и запис на подном мозаику из Посланице светог апостола Павла Римљанима⁸¹: „Хоћеш ли пак да се не бојиш власти? Чини добро, и имаћеш похвалу од ње“.⁸²

Резултати истраживања везани за библиотеку у Кесарији Палестинској важни су нам због тога што воде до закључка да су почетком III века (ако не и раније), постојали хришћани (Ориген, Памфил и Јевсевије Кесаријски) који су били афирмисани библиографи и библиотекари. У оквиру својих научних истраживања, подучавања и писања, показали су да се одлично сналазе у коришћењу фонда библиотеке, као и у његовом попуњавању. Библиотека у Кесарији Палестинској може да се упореди, осим својом величином, са осталим библиотекама античког света. Она је премашила форму конгрегационе библиотеке и њен значај није био само локалног карактера, јер је била институционална хришћанска библиотека, чији је фонд служио за научна истраживања и имала је развијену техничку методу производње (преписивања) списа.

⁷⁷ Hier. *De vir. Ill.* 74, 112, 130, 100 и 96.

⁷⁸ Andrew Carraker, нав. дело, 27.

⁷⁹ Pierre Nautin, *Lettres et écrivains chrétiens* (Paris: Ed. Du Cerf, 1961), 255-265.

⁸⁰ Andrew Carraker, нав. дело, 27, фн. 86.

⁸¹ L. I. Levine, *Roman Caesarea: an archaeological-topographical study* (Jerusalem: Hebrew University Institute of Archaeology, 1975), 45-46.

⁸² *Посланице светом апостола Павла Римљанима* 13, 3.

Литература

1. Baus, Karl. „Od praopćine do ranohrišćanske Veleckrke“. U *Velika povijest Crkve*, svezak 1. Ur. Hubert Jedin. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1972.
2. Carraker, Andrew. *The Library of Eusebius of Caesarea*. Leiden-Boston: Brill, 2003.
3. Cadiou, R. "Dictionnaires antiques dans l'oeuvre d'Origène". *Revue des études grecques* 45 (1932): 271-281
4. Devreesse, R. *Introduction à l'Étude des Manuscrits Grecs*. Paris: CNRS, 1954
5. Downey, Glanville. "Caesarea and the Christian Church". *Bulletin of the American Schools of Oriental Research. Supplementary Studies* No. 19; "The Joint Expedition to Caesarea Maritima", *Studies in the History of Caesarea Maritima* Volume I (1975): 23-42
6. Ehrhardt, A. "Die griechische Patriarchal-Bibliothek von Jerusalem". *Römische Quartalschrift* 5 (1891): 217-265, 329-331, 383-384; 6 (1892): 339-365.
7. Eusebius Pamhili. *De martyribus Palestinae*. TLG.
8. Eusebius Pamhili. *De martyribus Palestinae*. TLG.
9. Eusebii Pamhili. *Historia Ecclesiastica*. Leipzig: E. Schwartz, 1922.

10. Eusebii Pamphili. *Vita Constantini*. Berlin: F. Winkelman, 1992.
11. Gamble, Harry Y. *Books and Readers in the Early Church: a history of early christian text*. New Haven and London: Yale University Press, 1995.
12. Ghellinck, Joseph de. *Patristique et Moyen Age: études d'histoire littéraire et doctrinale* II. Paris: Desclée de Brouwer. 1947.
13. Grafton, Anthony and Megan Williams. *Christianity and the Transformation of the Book: Origen, Eusebius, and the library of Caesarea*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 2006.
14. Granger, Frank. "Julius Africanus and the Library of the Pantheon". *Journal of Theological Studies* 36 (1933): 157 – 161.
15. Gregorii Thaumaturgi. *Oratio panegyrica ad Originem*. Cerf: H. Crouzel, 1969.
16. Hieronymi Stridonensis. *Apologia adversus libros Rufini*. Corpus Christianorum, Series Latina 79.
17. Hieronymi Stridonensis *Liber de viris illustribus*. Patrologiae cursus completus, Series Latina 23.
18. Hieronymi Stridonensis *Epistolae*. Paris: J. Labourt, 1949 – 1963.
19. Klostermann, E. "Überkommene Definitionen im Werke des Origenes". *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft* 37 (1938): 54–61.
20. Levine, L. I. *Roman Caesarea: an archaeological-topographical study*. Jerusalem: Hebrew Univeristy Institute of Archaeology, 1975.
21. Nautin, Pierre. *Lettres et écrivains chrétiens*. Paris: Ed. Du Cerf, 1961.
22. Nautin, Pierre. *Origène : sa vie et son oeuvre*. Paris: Beauchesne, 1977.
23. Schwartz, E. "Eusebios (24)". U *Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*. Hrsg. von Georg Wissowa, Band VI Ephoros-Eutychos. Stuttgart: Metzler, 1907.
24. Socratis Scholastici. *Historia Ecclesiastica*. TLG.
25. Vieillefond, Jean-René. *Les „Cestes” de Julius Africanus*. Paris: Diddier, 1970.
26. Wendel, C. "Bibliothek". U *Reallexikon für Antike und Christentum*. Hrsg. Theodor Klauser, Band II Bauer-Christus. Stuttgart: Hiersemann, 1954.

Early Christian Library in Caesarea Palestine

Summary

Library of Caesarea, the best known early Christian library was founded by Origen at the beginning of the third century. With Origen's arrival, Caesarea Palestine became the intellectual center of the Christian world. By establishing a library, which was at the beginning his private collection, Origen improved the tradition and the quality of the educational system for the young Christians. Besides Christian works, Origen was familiar with the works of Plato, Nicomachean, Pythagoras and others, and therefore he collected those works for the library as well. If Origen's collection provided the initial stack, its subsequent development owed much to the energy and interests of Pamphilus and later to the efforts of the Caesarean bishops Eusebius, Acacius and Euzoius. After the fourth century there is no reliable information on the existence of the Library of Caesarea. The Library was probably destroyed during the Persian invasion (614 – 629), or 640 years later when the Arabs conquered the city. Prior archaeological researches have not determined where the library was really located, nor can we speak with the certainty about the size of its collection.

Research results show that in the early third century Christians had renowned bibliographers and librarians. The Library in Caesarea Palestine can be compared with the great libraries of the ancient world. The Library has exceeded the form of the congregational library and its collections were used for further scientific research and copying of the books.

Key words:

Library in Caesarea Palestine, Origen, Pamphilus, Eusebius of Caesarea, Acacius, Euzoius, manuscripts, scriptorium.